

MATERIALE ARHEOLOGICE ELENISTICE RECENT DESCOPERITE ÎN TERITORIUL CALLATIAN

Livia BUZOIANU,
Maria BĂRBULESCU*

Abstract: *This article presents seven amphora stamps found in Coroana village (Albești com., Constanța County). They represent the first archaeological materials from a settlement situated in the infields of Callatis colony. The settlement's provisional chronological limits could be set from the last decade of the 4th c. BC till the first decades of the 2nd c. BC. The onomastic identities support the role of Callatis in amphora production and circulation in its own territory. Chronologically, the settlement from Coroana is partially contemporary with the settlement from Albești.*

Rezumat: *Articolul prezintă șapte fragmente de amfore șampilate descoperite pe teritoriul localității Coroana (com. Albești, jud. Constanța). Acestea reprezintă până în prezent primele descoperiri arheologice dintr-o așezare situată în teritoriul agricol al coloniei Callatis. Din datele cunoscute locuirea poate fi datată din ultimul deceniu al sec. IV a.Chr. până în primele decenii ale sec. II a.Chr. Numele imprimate de ștampile susțin rolul producției de amfore callatiene și circulația lor în propriul teritoriu. Așezarea de la Coroana este din punct de vedere cronologic parțial contemporană cu cea de la Albești.*

Cuvinte cheie: *așezare, teritoriu, ștampile amforice, epocă elenistică.*

Key words: *settlement, territory, amphora stamps, Hellenistic Period.*

Între materialele recent intrate în colecția MINAC sunt șapte ștampile amforice descoperite în satul Coroana, com. Albești (cu mențiunea specială a locului de descoperire „lângă saivan”)¹. Localitatea Coroana este notată ca făcând parte din teritoriul callatian, spre limita lui de vest² (Fig. 1).

În urma unei periegeze mai vechi (1986), N. Cheluță-Georgescu semnală într-un material rămas în manuscris în fondul documentar MINAC³, identificarea „în perimetrul actualului sat Coroana” a două puncte de interes arheologic: un castru roman situat la NE de sat și la cca. 5 km în linie dreaptă de așezarea fortificată de la Albești; o așezare fortificată, la SE de sat, în fața grajdurilor de atunci ale CAP-ului. Din detaliile de descriere ale celor două puncte deducem că la data respectivă ele se aflau într-o stare de conservare care permitea recunoașterea și aprecierea aproximativă a întinderii lor. Cităm din manuscris: „... începem cu castrul roman situat la NE de sat, la 5 km de așezarea Albești I. Pe un platou stâncos se pot parcurge cu piciorul zidurile lungi de 47 m, turnurile rotunde de la colțuri. Ceramica recoltată

* Muzeul de Istorie Națională și Arheologie, Piața Ovidiu, nr. 12, 900745, Constanța.

¹ Piesele recuperate de la „căutătorii” de antichități au fost predate cu proces verbal (20.10.2004) de subcomisar Marinescu de la IPJF Constanța.

² Avram 1991, 118 și 135, fig. 4; Avram 1999 (= ISM III), 11-22 și 37; vezi și Irimia 1989, 101; Oppermann 2004, 81 și 165-166.

³ Materialul în manuscris, *Observații privind teritoriul callatian în lumina unor descoperiri arheologice recente*, predat fondului documentar și semnat de A. Rădulescu, N. Georgescu, M. Bărbulescu a apărut în urma unei periegeze ce a vizat un teritoriu cu laturile de 10-15 km. A fost prezentat la a XX-a sesiune națională de rapoarte arheologice de la Deva (1986) și la sesiunea *Pontica* (1987). Datele sunt preluate și de noi în Buzoianu, Bărbulescu 2008, 82.

de la suprafață este fragmentară și se datează în sec. III-VI p.Chr. Dimensiunile reduse, forma construcției, amintește de burgul de la Ovidiu săpat în ultimii ani.

La sud-est de satul Coroana în fața grajdurilor CAP, pe un platou pietros, întâlnim o așezare de tip Albești I. Singura diferență este întinderea mult mai mare a acesteia. Dacă fortul de la Albești I este de 45×70 m, cel de la Coroana are laturile de 100×100 m. Întreaga construcție este impresionantă atât prin dimensiuni cât și prin modul de conservare. Întreg platoul de peste 20 ha a fost dintotdeauna pășunea satului. Nu s-au practicat arături, iar vegetația înaltă este constituită din arbuști mici care nu au afectat zidurile antice. La limita acestui platou se întinde pământul arabil fără urmă de piatră. Pe platou se pot vedea la suprafață fragmente din ziduri de piatră legate cu pământ, fragmente ceramice cele mai multe din ele provenind de la amfore elenistice”.

Cele două fortificații sunt înregistrate și în Repertoriul Arheologic Național (la numerele de cod 60972.01 și 60972.02), cu observația că pentru prima (elenistică) se specifică cca. 500 m SV de sat, iar pentru cea de a doua (romană) este specificat punctul *Oierie*, în marginea de NE a satului⁴. Recunoașterile recente de teren nu au mai permis identificarea fortificației romane; pentru cea elenistică, dimensiunile sunt reduse acum la jumătate – cca. 50×50 m. Lățimea zidurilor este apreciată la cca. 1,20 m; partea exterioară a incintei este construită din blocuri de parament de calcar, iar partea interioară din blochete de dimensiuni mai mici, doar fățuite⁵ (Fig. 2).

Ștampilele amforice care fac obiectul intervenției noastre provin probabil din așezarea elenistică și sunt deocamdată singurele materiale arheologice de la Coroana. Ele sunt produse de Thasos (2 exemplare), Sinope (4 exemplare) și Cnidos (un exemplar).

Ștampilele *thasiene* aparțin magistraților Ἀλκιμος I și Πολυνείκης, încadrați de Garland în grupa V⁶. Caracteristica comună a grupei este prezența magistraților incluși ei în atelierele de la Koukos, Chioni, Vamvouri Ammoudia și în nivelele inferioare de la Poarta lui Zeus de la Thasos⁷. Cronologia grupei este stabilită în ultima decadă a sec. IV a.Chr., respectiv 309-300 a.Chr. Într-o ordonare interioară Ἀλκιμος I este plasat spre începutul grupei (poziția a 2-a), iar Πολυνείκης – pe ultima poziție, ceea ce ar corespunde anilor 308 și 300 a.Chr.⁸.

Cele două nume sunt prezente între materialele ștampilate de la Histria și Callatis. Pentru prima colonie notăm Avram 1996, cat. 306-309 (Ἀλκιμος I) și cat. 340-344

⁴ Ionescu, Papuc 2005, 134, n. 328 amintesc fortificația de tip *quadriburgium* de la Coroana, la 4 km sud de Albești, în zona saivanelor, vizibilă încă în 1980 și distrusă probabil cu prilejul realizării acestor construcții; Bărbulescu 2001, 67 consemnează fortificația romană la 5 km SV de Albești, dar și urmele unui cuptor și monede romane.

⁵ Datele actuale privind dimensiunile fortificației și structura zidului de incintă ne-au fost transmise recent de colegul Nicolae Alexandru (Mangalia), care a realizat și fotografia.

⁶ Garland 2004-2005, 324.

⁷ Sunt ultimii magistrați prezenți în nivelurile inferioare de acolo (mai precis, sub nivelul de deșeuri de la construirea bastionului Porții lui Zeus); vezi Garland 2004-2005, 317 și n. 207.

⁸ Garland 2004-2005, 324. Alte propuneri de cronologie: Avram 1996, grupa XI, cca. 310-295 a.Chr. Ἀλκιμος I) și grupa XII, cca. 294-287 a.Chr. (Πολυνείκης); Poenaru Bordea 1986, 339, 342, 346, numele repartizate între grupa II, cca. 325-315 a.Chr. (Ἀλκιμος) și grupa III, cca. 315-305 a.Chr. (Πολυνείκης); Debidour 1986, cca. 325-310 a.Chr. (pentru Ἀλκιμος I – „grupe au crabe”).

(Πολυνείκης). La Callatis prezența lui Άλκιμος I este atestată pe două exemplare⁹; unul îl recunoaștem în catalogul din Dacia N.S., 13 (1969), nr. 248; al doilea exemplar este probabil în același catalog sub nr. 1059. Πολυνείκης este citat cu 3 exemplare¹⁰, dintre care două ne sunt cunoscute din catalogul 1969 nr. 137-138; un al treilea exemplar provine din descoperiri callatiene mai vechi, aflate în colecțiile Institutului de Arheologie din București¹¹. Niciunul dintre nume nu se regăsește între exemplarele de la Albești sau în siturile din apropiere. Semnificativ ni se pare faptul că ambele exemplare fac parte din aceeași grupă cronologică, argumentând stabilitatea grupei și caracterul nu accidental al prezenței lor în situl de la Coroana.

Ștampilele de *Sinope*, în număr de 4, aparțin subgrupelor V B și V C (câte un exemplar) și subgrupeii VI E (două exemplare)¹². Numele aparțin astynomilor Σιμίνας Ίκεσίου (s.-gr. V B), Κρατίσταρχος Μένωνος (s.-gr. V C), Ηρώνυμος 3 Ηρώνυμου și Πάμφιλος Έκαταίου (s.-gr. VI E). Primul astynom este înregistrat la Histria și Callatis¹³ cu 5 și respectiv 12 exemplare. Tipologia o regăsim într-un exemplar de la Histria, notat la data publicării catalogului ca „association nouvelle, première attestation du patronyme de ce magistrat”. Y. Garlan îl plasează în s.-grupa V B, între numerele 83-88 și în legătură cu activitatea de producător a lui Έστιάιος Π¹⁴.

Astynomul Κρατίσταρχος (Μένωνος) este plasat în s.-grupa V C, poziția 91-93. Aceeași tipologie o aflăm la Histria¹⁵ și într-un exemplar de la Callatis¹⁶. La Albești astynomul este prezent cu producătorul Πρώτος, dar în gravuri diferite¹⁷. Cei doi astynomi au poziții apropiate în ordonarea cronologică propusă de Garlan 2004 (respectiv pozițiile 83-88 și 91-93). Raportând această ordonare la cronologia globală pentru care opta autorul ei (cca. 355-185 a. Chr.), cei doi astynomi de pe ștampilele de la Coroana s-ar plasa cu aproximație undeva între 267-255 a.Chr. (sau, mai restrâns, 266-259 a.Chr.).

Ceilalți doi astynomi - Ηρώνυμος 3 Ηρώνυμου τοῦ Ποσειδωνίου și Πάμφιλος Έκαταίου aparțin s.-grupeii VI E, între numerele 146-164. Pe aceleași criterii de raportare, activitatea lor s-ar plasa între 202-185 a.Chr.¹⁸. Exemplarul cu numele lui Ηρώνυμος 3 Ηρώνυμου nu păstrează și numele producătorului. Eventual, după dispunerea legendei la Garlan 2004, cat. 583 ne putem gândi la un fabricant de tipul Τεύθρας/Χαβρίας sau, mai curând, după Pridik 1917, nr. 185 la producătorul Αρτεμίδωρος. Astynomul este prezent la Callatis pe un exemplar de asemenea fragmentar¹⁹.

Pentru ștampila Πάμφιλος Έκαταίου, tot fragmentară, nu excludem ca pe ultimul rând să fi figurat numele producătorului Μενίσκος. Deși ultima literă – Σ-, poate ocaziona și

⁹ Poenaru Bordea 1986, 339.

¹⁰ Poenaru Bordea 1986, 339.

¹¹ Avram, Poenaru Bordea 1988, 29, cat. 13.

¹² Repartiția pe grupe, după Garlan 2004.

¹³ Conovici 1998, 204.

¹⁴ Garlan 2004; astynomul este absent însă în catalog.

¹⁵ Conovici 1998, cat. 167 (gravor G IV 3), cu analogii la Pantikapaion (Pridik 1917, 93, nr. 644-645) și Elisavetovskoe (Brashinskii 1980, nr. 629, 630, 686).

¹⁶ Conovici, Avram, Poenaru-Bordea 1989, 173.

¹⁷ Buzoianu, Bărbulescu 2008, cat. 201-202.

¹⁸ Ordonarea în interiorul grupei VI este una alfabetică.

¹⁹ Sauciu-Săveanu 1924, 152, nr. 14 și fig. 61.

alte reconstituirii²⁰, ne bazăm opțiunea pe un exemplar de la Histria (notat la data publicării lui ca „asociație nouă” astynom-producător)²¹ și pe altul de la Callatis, recent publicat, pentru care s-au aflat analogii în două piese din colecțiile muzeale de la Chersones și Sinope²².

Niciunul dintre astynomii subgrupeii VI E nu a fost atestat la Albești.

Ultimul exemplar între piesele de la Coroana se caracterizează printr-o argilă intens cărămizie. Legenda constă într-un nume pe două rânduri, în dispunere retrogradă. Recunoaștem un produs de Cnidos cu numele eponimului Προμαθίων *sive* Προμηθίων. Numele îl întâlnim la Grace, *Middle Stoa*, grupa III²³ și la Jefremow 1995, tabel VII, tot grupa III²⁴. Singur numele magistratului, în dispunere retrogradă apare într-o șampilă circulară de la Nymphaion²⁵. Cronologia grupei este stabilită la Jefremow între cca. 255/250-215 a.Chr.²⁶ și la Grace între cca. 220-180 a.Chr.²⁷.

Din cele prezentate reținem ca elemente de reper cronologic pentru așezarea elenistică de la Coroana ultima decadă a sec. IV a.Chr. și primele decenii ale sec. II a.Chr. Cum numele de pe ștampilele amforice de aici sunt cunoscute și la Callatis, rolul coloniei în intermedierea acestor produse este sigur (după cum trebuie să acceptăm ca sigură implicarea coloniei în fortificarea propriului teritoriu). Raportând descoperirile de la Coroana la cele deja cunoscute de la Albești reținem diferențe la nivelul de reprezentare al centrelor de producție: cu excepția lui Κρατίσταρχος (Μένωνος) niciunul din numele de pe ștampilele amforice de la Coroana nu se regăsește la Albești. Diferența este și sub aspect cronologic: limita inferioară a așezării de la Coroana sigur depășește (cel puțin la nivelul clasei sinopeene) limita inferioară a așezării de la Albești. Exemplarele sunt prea puține însă pentru a ne putea pronunța sigur pentru limita superioară a așezării de la Coroana: remarcăm doar că ea se plasează oricum în sec. IV a.Chr. Altfel spus, cele două așezări sunt parțial contemporane; dintre ele mai timpurie, din ce cunoaștem până acum, este așezarea de la Albești.

²⁰ Αθηναίος, după Conovici 1998, cat. 598; Λεΐβιος, după Pridik 1917, 76, nr. 302.

²¹ Conovici 1998, cat. 598 (numele producătorului însoțit de semnul întrebării).

²² Conovici, *Lungu* 207, 43, nr. 27.

²³ Grace 1985, 34.

²⁴ Jefremow 1995, 119, 120, 123 și 207 cu trimitere pentru diverse variante la IPE III 245, 356, 656; la Canarache 1957, cat. 777 (legendă restituită) și Pridik 1917, 114, nr. 312 (două nume).

²⁵ Jefremow 1995, 207, nr. 704.

²⁶ Jefremow 1995, 65-68.

²⁷ Grace 1985, 34.

Catalog

Thasos

1. [Θασίω]ν
palmetă
Ἄλκι[μ]ος
Alkimos I; Garlan 2004-2005, gr. V.
În arealul vest-pontic, vezi numele la Avram 1996, cat. 306-309 (Histria); Gramatopol, Poenaru Bordea 1969, cat. 248 și probabil 1059 (Callatis); Mircev 1958, cat. 32, 34 (Odessos).

2. Θασίων
litera B
Πολυνεΐκ|η[ς]
Garlan 2004-2005, gr. V.
Tip Bon 1357; Avram 1996, cat. 341 (Histria), (aceeași literă; altă dispunere).
Cu diverse variante (cu alte litere) în zona vest-pontică vezi numele la Gramatopol, Poenaru Bordea 1969, cat. 137-138; Avram, Poenaru Bordea 1988, cat. 13 (litera Ξ; aceeași dispunere)

Sinope

3. [ἄστυνομο]ῦν-
[τος Σ]μίου τοῦ
[Ἰκεσίου] Δίου↑ kantharos
Astynom Simias: Garlan 2004, p. 97, s.-gr. V B, nr. 83-88.
Tip Conovici 1998, cat. 151 (Histria).

4. Μιθρα[δ]άτης
ἄστ[υν]ό μου
Κ[ρατισ]τάρχου
Astynom Kratistarchos (Menonos): Garlan 2004, s.-gr. V C, nr. 91-93.
Tip Conovici, Avram, Poenaru Bordea 1989, cat. 173 (Callatis); Conovici 1998, cat. 167 (Histria), cu trimitere *tot acolo* și la Pridik 1917, p. 93, nr. 644-645 (Pantikapaion) și Brashinskii 1980, cat. 629, 630, 686 (Elisavetovskoe).

5. [ἄστυνομοῦντος]
Ἡρωνύμου
τοῦ Ἡρωνύμου ↑ trofee
[τοῦ] Ποσιδωνίου
[.....]
Astynom *Heronymos* 3: Garlan 2004, s.-gr. VI E, nr. 147-164. În zona vest-pontică: Sauciuc-Săveanu 1924, 152, nr. 14 și fig. 61 (Callatis).
6. [ἄστυνομοῦντος]
[Παμφίλου]
[τοῦ Ἑκατ]αίου personaj șezând
[Μενίσκο]ς
Astynom *Pamphilos Hecataiou*: Garlan 2004, s.-gr. VI E, nr. 147-164.
Reconstituire după Conovici 1998, cat. 599 (Histria); Conovici, Lungu 2007, 43, nr. 27 (Callatis).

Cnidos

7. Legendă dispusă retrograd; *omega* cursiv.
ἐπὶ Π[ρομα-]
θίων[ος]
Jefremow 1995, 207, nr. 704 (ștampilă circulară).

Bibliografie

- Avram, A. 1991, *Untersuchungen zur Geschichte des Territoriums von Kallatis in griechischer Zeit*, Dacia, N.S. 35, 103-138.
- Avram, A. 1996, *Histria VIII. Les timbres amphoriques. 1. Thasos*, Bucarest-Paris.
- Avram, A. 1999, *Inscriptions grecques et latines de Scythie Mineure, vol. III. Callatis et son territoire*, Bucarest-Paris.
- Avram, A., Poenaru-Bordea, Gh. 1988, *Nouveaux timbres amphoriques thasiens de Callatis*, Dacia, N.S. 32, 27-36.
- Bărbulescu, M. 2001, *Viața rurală în Dobrogea romană (sec. I-III p. Chr.)*, Bibliotheca Tomitana 3, Constanța.
- Bon A.-M. et Bon, A. 1957, *Les timbres amphoriques de Thasos*, Études thasiennes 4, Paris.
- Brashinskii, I.B. 1980, *Grečeskii keramičeskii import na nijnem Dony v V-III vv. do n. e.*, Leningrad.
- Buzoianu, L., Bărbulescu, M. 2008, *Albești. Monografie arheologică. I*, Bibliotheca Tomitana 4, Constanța.
- Canarache, V. 1957, *Importul amforelor ștampilate la Istria*, București.
- Conovici, N. 1998, *Histria VIII. Les timbres amphoriques. 2. Sinope*, București-Paris.
- Conovici, N., Avram, A., Poenaru Bordea, Gh. 1989, *Nouveaux timbres amphoriques sinopéens de Callatis*, Dacia, N.S. 33, 111-124.

- Conovici, N., Lungu, V. 2007, *Timbres amphoriques du Musée Municipal de Bucarest*, SCIVA 58, 1-2, 33-54.
- Debidour, M. 1986, *En classant les timbres thasiens*, BCH Suppl. 13, *Recherches sur les amphores grecques*, 311-334.
- Garlan, Y. 2004, *Les timbres céramiques sinopéens sur amphores et sur tuiles trouvés à Sinope. Présentation et catalogue*, Varia Anatolica 16, Paris.
- Garlan, Y. 2004-2005, *En visitant et revisitant les atelier amphoriques de Thasos*, BCH 128-129, 1. Études, 269-329.
- Grace, V. 1985, *The Middle Stoa dated by Amphora Stamps*, Hesperia 54, 1-54.
- Gramatopol, M., Poenaru-Bordea Gh. 1969, *Amphora Stamps from Callatis and South Dobrudja*, Dacia, N.S. 13, 127-282.
- Ionescu, M., Papuc, Gh. 2005, *Sistemul de apărare a litoralului Dobrogei romane (sec. I-VII p.Chr.)*, Constanța.
- Irimia M. 1989, *Unele considerații privind civilizația geților în Dobrogea în a doua epocă a fierului în lumina descoperirilor arheologice*, SympThrac 7, 94-114.
- Jefremow, N. 1995, *Die Amphorenstempel des hellenistischen Knidos*, München.
- Mircev, M. 1958, *Amfornite pečati ot muzeja vvv Varna*, Sofia.
- Oppermann, M. 2004, *Die westpontischen Poleis und ihr indigenes Umfeld in vorrömischer Zeit*, Langenweissbach.
- Poenaru Bordea, Gh. 1986, *Les timbres amphoriques de Thasos à Callatis*, BCH, Suppl. 13, *Recherches sur les amphores grecques*, 335-351.
- Pridik, E.M. 1917, *Inventarnyi katalog kleim na amfornyh ručkah i gorlyškah i na čerepiťah*, Petrograd.
- Sauciuc-Săveanu, Th 1924, *Callatis, 1er rapport préliminaire. Fouilles et recherches de l'année 1924*, Dacia 1, 108-165.

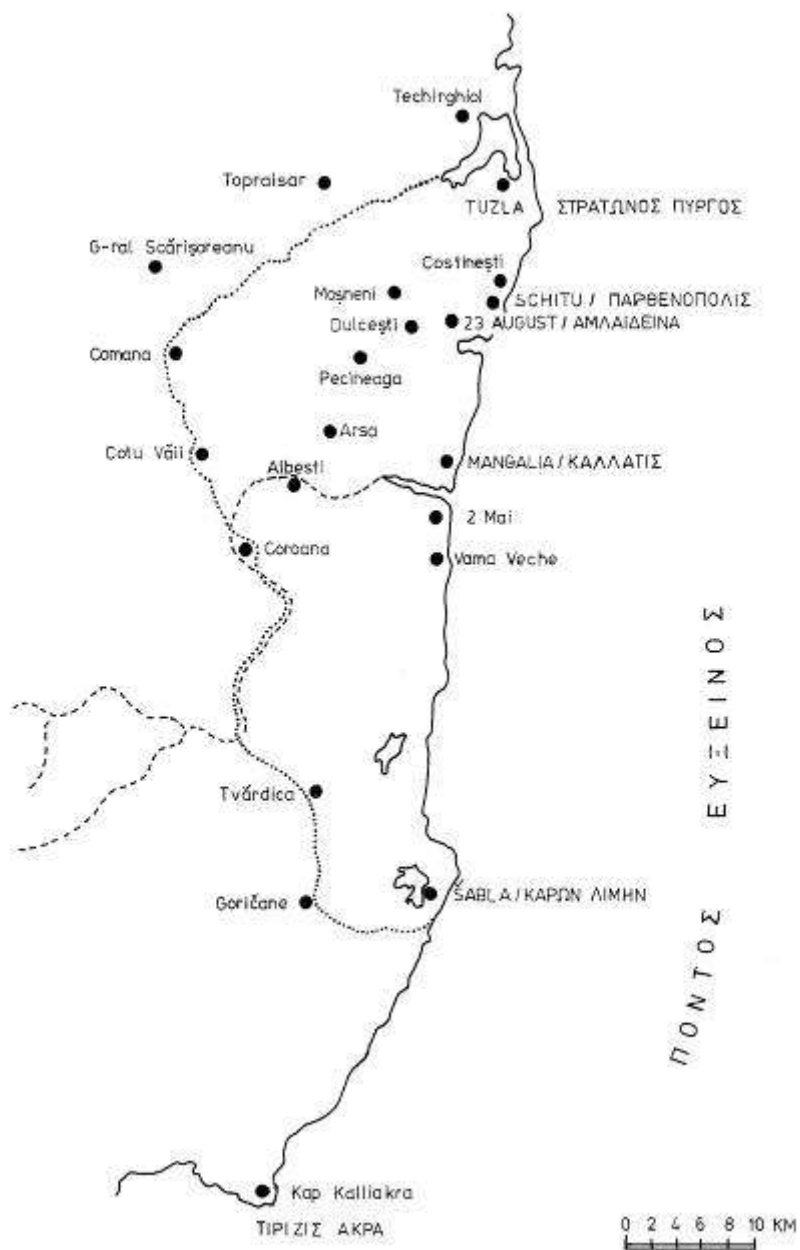

Fig. 1. Teritoriul callatian în perioada greacă (după Avram 1991).
 Fig. 1. The Callatis territory in the Greek Period (according to Avram 1991)

Fig. 2.

1

2

3

4

5

6

7

Fig. 3.